

Tomasz Wójcik

Przyimek jako uzupełniający środek nominacji językowej

Studia Rossica Posnaniensia 16, 161-167

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JĘZYKOZNAWSTWO

TOMASZ WÓJCIK
Kielce

PRZYIMEK JAKO UZUPEŁNIAJĄCY ŚRODEK NOMINACJI JĘZYKOWEJ

Nie należy sądzić, że tylko wyrazy są środkami nominacji językowej. Środki leksykalne są dla nominacji podstawowe, ale obok nich istnieją i funkcjonują środki gramatyczne, niesamodzielne (w przeciwieństwie do wyrazów jako środków samodzielnych). Są to wszelkie elementy nacechowane semantycznie, np. morfemy syntaktyczne (przyimki, spójniki), a nawet szyk wyrazów¹.

Problemem szczególnie złożonym jest zagadnienie roli przyimka jako uzupełniającego środka nominacji. Zdania odnośnie do tego są wśród językoznawców podzielone. Przyimek albo uważa się za środek nominacji², podobnie jak wszelkie środki gramatyczne, albo odmawia mu się tej funkcji³. Ale nawet jeżeli odmówimy przyimkowi zdolności wyrażania semantyki (stanowisko skrajne), to nie sposób nie zauważyć, że w wielu wypadkach — spełniając rolę derywacji — przyimek stanowi integralny składnik wyrazów (przysłówek) analitycznych, tzn. jego ewentualne usunięcie pozbawia przysłówki właściwej, a często jakiegokolwiek wartości semantycznej. Por. polskie:

---

¹ Порядок слов семантичен, если последовательность элементов в речи отражает последовательность событий. (...) Порядок слов выполняет также номинативную функцию, если он соответствует последовательности получения информации. (...) Особенностью порядка слов как номинативного средства является его связанность, он используется только в составе фразы. В этом он подобен другим грамматическим средствам номинации". В. Г. Гак, *К типологии лингвистических номинаций*. W: Языковая номинация, Москва 1977, s. 237.

² „Предлоги не лишены номинативной функции, то есть способности отражать элементы действительности, но, в отличие от наречий, эта функция у них несамостоятельна, осуществляется только в сочетании с полнозначными словами". В. Г. Гак, *Теоретическая грамматика французского языка (морфология)*, Москва 1979, s. 270.

³ Autorzy książki *Языковая номинация* dzielą wyrazy na dwie grupy: znaki nazywające i nie nazywające. Do znaków nie nazywających należy przyimek, definiowany jako związany słowny znak. А. А. Уфимцева и др., *Лингвистическая сущность и аспекты номинации*. W: Языковая номинация..., s. 42.

na czczo, na prawo, na bieżąco, po polsku, po trochu, z cicha. Przyimek jest tu wyraźnym środkiem derywacji i pełni funkcję identyczną z funkcją prefiksu. Nawet ci sami językoznawcy, którzy uważają przyimek za element nie nazywający, przypisują afiksowi zdolność modyfikacji semantycznej: „Аффикс — это прежде всего семантический модификатор”⁴.

W ścisłym związku z problemem przyimka pozostaje zagadnienie granic wyrazu. Jak dotychczas pytanie o granice wyrazu pozostaje nadal bez odpowiedzi, co pozwala na dowolność interpretacji jednego i tego samego faktu językowego. Tak np. przyimek jest traktowany jako wyraz i jednocześnie jako morfem. Jako morfem przyimek może być rozpatrywany jako środek nominacji, środek derywacji i środek lokacji (lokalizacji)⁵. Ponieważ lokacja dotyczy głównie stosunków przestrzennych czasowych, a nominacja przyimkowa jest niesamodzielną, wydaje się, że najwłaściwiej byłoby przypisać przyimkowi (w planie nominatywnym) funkcję środka derywacji nominatywnej. Chodzi tu mianowicie o te wypadki nominacji zależnej, kiedy przyimek jest integralnym składnikiem wszelkich konstrukcji analitycznych o funkcji adverbialnej (przysłówki-okoliczniki):

na pamięć — **наизусть**
na prawo — **направо**
na pewno — **наверно(е)**
bez mała — **без малого**
w końcu — **вконце**
z początku — **сначала**

Zestawienie tych kilku przykładów polskich i rosyjskich świadczy wymownie o tym, że 1) jeżeli nawet jakieś zagadnienie jest rozwiązane na gruncie jednego języka, to jego rozwiązanie z lingwistycznego punktu widzenia nie musi być zadowalające i 2) stosowane w opisie kryterium pisowni (w odniesieniu do faktów językowych, a nie ortograficznych), która jest różna w poszczególnych językach, uniemożliwia właściwą ocenę wielu faktów i zjawisk ściśle językowych. Dodajmy, że różnice w pisowni pomiędzy językami blisko spokrewnionymi mają brzemiennie skutki dla opisu językowego (pomocy językowych o charakterze dydaktycznym).

W planie onomazjologii przyimek można rozpatrywać, jak wspomniałem, jako jeden ze środków derywacji nominatywnej. Wchodząc w związki sensowne z rzeczownikiem (imieniem), przyimek z jednej strony aktualizuje semantykę rzeczownika, z drugiej — lokalizuje czynność lub przedmiot

⁴ Ibid., s. 65.

⁵ „Локация есть ориентация говорящего в пространстве и времени посредством языковых средств. К сфере локации в языке относятся системы падежей и предлогов, прежде всего с пространственным и временным значением...” Ю. С. Степанов, *Номинация, семантика, семиология (виды семантических определений в современной лексикологии)*. W: Языковая номинация..., s. 354.

w granicach owej zaktualizowanej semantyki, z trzeciej — integruje semantykę indywidualną rzeczownika z semantyką stosunku logicznego. Oczywiście w ramach tych ogólnych funkcji przyimka jako takiego występować mogą wynikające z dystrybucji poszczególnych przyimków określone modyfikacje funkcji derywacji.

Problem przyimka jest jednym z najbardziej złożonych zagadnień analizy kontrastywnej; w wypadku bowiem morfemów syntaktycznych obserwujemy odwrotną zależność niż w wypadku wyrazów: podczas gdy dystrybucja wyrazu determinowana jest z reguły jego funkcją (funkcjami) semantyczną i gramatyczną, to funkcja (funkcje) morfemu warunkowana jest jego dystrybucją. Poza tym nie bez znaczenia dla opisu kontrastywnego jest wieloaspektowość funkcjonalna przyimka, której konkretne manifestacje są różne w różnych językach.

Analogicznie do pojęcia paradygmatu można by tu wprowadzić pojęcie syntagmatu przypadkowego. O ile przez paradygmat imienny rozumie się ogół uporządkowanych form przypadkowych rzeczownika (imienia), to pojęcie syntagmatu można by odnieść do ogółu przyimkowych uwarunkowań formy przypadkowej. Tak więc formami paradygmatu rzeczownika *dom* są: *domu*, *domowi*, *dom*, *domem*, *o domu*: formami syntagmatu formy np. dopełniacza byłyby: *z domu*, *do domu*, *od domu*, *dla domu*, *spoza domu*, *sprzed*, *domu* i in. Forma bezprzyimkowa *domu* mogłaby być rozpatrywana jako forma syntagmatu bez wykładnika przyimkowego, analogicznie do formy dopełniacza liczby mnogiej tych rzeczowników, które występują z tzw. morfemem zerowym. Zerowemu morfemowi fleksyjnemu w formach paradygmatu odpowiadałby zerowy morfem syntaktyczny w formach syntagmatu. Każda z form paradygmatu pełni właściwe jej funkcje gramatyczne; podobnie każda z form syntagmatu wyraża określony typ semantyki kategorialnej. Wykładnikiem formy paradygmatu jest morfem fleksyjny (końcówka), wykładnikiem formy syntagmatu — morfem syntaktyczny (przyimek). Warto dodać, że forma mianownika miałaby charakter asyntagmatyczny (jako bezprzyimkowa), a forma miejscownika — charakter wyłącznie syntagmatyczny. Pozostałe formy przypadkowe mają dwojaki charakter, jako że posiadają zdolność występowania z przyimkami i bez przyimków. Dodajmy, że syntagmat przypadkowy stoi w opozycji do form syntagmatycznych o charakterze par excellence przysłówkowym, np. *z cicha*, *na lewo*, *po trochu*, *po polsku*, *od dawna*, *bez mata*, *od razu*, *na zawsze*, *na pewno*, *na czczo*, *na głucho*, *na darmo*, *za darmo* itd. Przysłówki nie łączą się z przyimkami (poza niektórymi wyjątkami), ale niesamodzielne składniki przysłówkowe wchodzą w integralne związki z przyimkami i tworzą przysłówki analityczne, w których przyimek, jak wyżej wspomniano, pełni funkcję bardziej przedrostka aglutynacyjnego⁶

⁶ В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва 1947.

niż loka'izatora semantycznego. Przyimek w przysłówkach analitycznych jest na tyle utrwalonym w nich elementem, że wykazuje charakter wyraźnie pasywny i chyba tylko pisownia decyduje o tym, że nie uważamy go za przedrostek właściwy. Z kolei przyimek w połączeniach z formami przypadkowymi jest na tyle luźnym składnikiem, że można mówić o pewnej jego aktywności względem rzeczownika (imienia)⁷.

To przeciwstawienie jest o tyle istotne, że analiza funkcji i dystrybucji przyimka możliwa jest tylko w grupach wyrazowych, i wyraźne przeciwstawienie dwóch typów syntagmatycznych (przypadkowego i przysłówkowego) mogłoby pozwolić na bardziej wnikliwą analizę kontrastyczną przyimków polskich i rosyjskich w planie nominacji językowej.

Formy przysłówkowe są zamknięte i wyraźnie zleksykalizowane, mimo ich rozłącznej pisowni. Jakakolwiek ich rozbudowa przez wstawienie trzeciego komponentu jest niemożliwa — por.: *na nowo, na bieżąco, na niby, na głucho, na ciemno, bez mała, bez liku, po cichu, po omacku, po polsku, po trochu, po sąsiedzku, po staremu, z cicha* i in. Nie tylko przyimek w tych formach niesamodzielny, ale i składnik przysłówkowy; składniki przysłówkowe albo w ogóle nie funkcjonują bez przyimka (*nowo, czczo, mała, cichu, trochu*), albo mają inne znaczenie (*zawsze : na zawsze, niby : na niby, ciemno : w ciemno, darmo : za darmo*). Nie ulega wątpliwości, że swoją funkcję nominatywną przysłówki analityczne zawdzięczają przyimkom, które pod względem strukturalnym są ich formantami, a pod względem semantycznym — modyfikatorami funkcji semantycznej.

Tak samo przysłówkowy (zamknięty) charakter mają stałe połączenia z rzeczownikiem. Por. np.:

na żarty — в шутку	do taktu — в такт
z początku — сначала	w końcu — вконец
od razu — сразу	z wyglądu — с виду
ze słyszenia — по наслышке	w złości — в досаде
z ciekawości — из любопытства	przy stole — за столом
pod prąd — против течения	na przekór — наперекор
za karę — в наказание	do bólu — до боли
bez celu — без цели	o świcie — на рассвете

W wypadku połączeń z rzeczownikiem istnieje jednak minimalna (teoretyczna lub faktyczna) możliwość rozbudowy przysłówka: *z samej ciekawości, w wielkiej złości, od pierwszego razu, od samego początku, na szarym końcu, bez żadnego celu*. Wydaje się jednak, że większość owych tekstowych przysłówek (zwłaszcza sposobu) uległa bądź ulega leksykalizacji i że faktycznie należą one do słownika; w akcie komunikacji są zawsze odtwarzane jako

⁷ T. Wójeik, *Z zagadnień teorii przyimka*, Kielce 1979.

gotowe elementy języka, a nie każdorazowo generowane. Zresztą porównanie z językiem rosyjskim, w którym obowiązują nieco inne zasady pisowni, jest wiele pouczające.

Inny charakter posiada przyimek w konstrukcjach otwartych — *na stole* : *na* tamtym okrągłym *stole*.

Pomimo jednak względnej swobody syntaktycznej przyimka obserwujemy w obu wypadkach ten sam proces integracji, z tym że integracja semantyki przyimka następuje bądź z semantyką rzeczownika (*na stole*), bądź z semantyką całej grupy wyrazowej (*na tamtym okrągłym stole*). Oczywiście integracja ta jest tym silniejsza, im bardziej zamknięty charakter posiada forma (konstrukcja). Najbardziej otwarty charakter mają konstrukcje przeszerzenne, w których przyimek każdorazowo aktualizuje semantykę rzeczownika lub grupy wyrazowej. Aktualizacja przez przyimek jest bardziej konkretna niż aktualizacja przez inną część mowy. Im bardziej ogólne znaczenie składnika aktualizującego, tym bardziej konkretna aktualizacja semantyki rzeczownika (grupy wyrazowej). I odwrotnie.

Grupy wyrazowe wyrażające stosunki przestrzenne nie ulegają leksykalizacji, ponieważ mają charakter otwarty i są faktycznie (poza nielicznymi wyjątkami) generowane w mowie. Dlatego też w wypadku grup otwartych bardziej istotny wydaje się problem funkcji i typów użycia samego przyimka, niż problem jego współdziałania w realizacji funkcji nominatywnej konkretnej formy syntagmatycznej.

Wskazałem wyżej na dwa skrajne wypadki użycia przyimka (konstrukcje zamknięte i otwarte), typowe dla niego jako części mowy, ale posiadające wspólną właściwość: przyimek w obu wypadkach jest semantycznym modyfikatorem występujących z nim współkomponentów: a) derywowanego przez przyimek wyrazu (słownik) i b) konstytuowanej przez przyimek grupy wyrazowej (tekst).

Jeżeli spojrzeć na problem pod kątem nominacji, przyimek w stosunku do rzeczownika odgrywa rolę podobną do roli przymiotnika lub innego określnika: wskazuje dodatkowo na cechę przedmiotu. W połączeniach przyimkowych obserwujemy więc nie wyrażenie dwóch różnych „semantyk” (przyimkowej i rzeczownikowej), ale wyłącznie jednej — zintegrowanej i zaktualizowanej poprzez wskazanie na dodatkową cechę przedmiotu:

wysoki dom = jedno rozczłonkowane pojęcie (aktualizujące znaczenie: cecha fizyczna)

w domu = jedno rozczłonkowane pojęcie (aktualizujące znaczenie: lokalizacja przestrzenna).

Rozczłonkowane znaczenia w różnych językach mogą być wyrażane w różny sposób, przy czym „rozcłonkowanie” nie musi być uświadamiane. Na przykład rzeczownik *brat* w języku węgierskim ma (obok *fiwér* dwa różne

odpowiedniki: *ōcs* = *młodszy brat* i *bátya* = *starszy brat*. Rozczłonkowanie bywa uświadamiane tylko w tych wypadkach, kiedy znaczenie wyrazu jest na tyle ogólne, że wymaga konkretyzacji za pomocą środków leksykalnych:

ōcs (brak rozczłonkowania): *młodszy brat* (znaczenie rozczłonkowane).

Jeżeli mówimy *ogar*, to nie uświadamiamy sobie żadnego rozczłonkowania znaczenia, bo jest to po prostu rasa psa. Ale kiedy definiujemy tę rasę poprzez grupę wyrazową *pies myśliwski*, to wtedy uświadamiamy sobie wyraźnie rozczłonkowanie znaczenia. Nasuwa się uwaga, że nasze widzenie elementów rzeczywistości odbywa się poprzez formy językowe, przez pryzmat języka, i że właśnie formy językowe determinują sposób i jakość naszego widzenia świata. Z jednej strony język jako gotowy twór jest odbiciem sposobu widzenia świata i sposobu myślenia danej społeczności językowej, ale z drugiej — widzenie świata i myślenie dokonuje się u poszczególnych użytkowników danego języka poprzez formy językowe. Widzimy tak, jak widzą wszyscy nosiciele danego języka — w sposób adekwatny do jego struktury i do struktury jego elementów.

Dlatego to, co jest uświadamiane w jednym języku jako pojęcie rozczłonkowane, w innym języku jest uświadamiane jako pojęcie proste. Wynika to ze specyfiki strukturalnej środków językowych. Porównajmy:

polski: *w domu* — rosyjski: *дома*.

W języku polskim zachodzi integracja semantyki przyimka z semantyką rzeczownika, z wyraźnym jednak przeciwstawieniem znaczenia lokalizacji przestrzennej znaczeniu lokalizującego obiektu. W języku rosyjskim mamy tu po prostu przysłówek miejsca, analogiczny do przysłówek *здесь*, *там*, *туда* itp., tyle tylko, że o bardziej konkretnym znaczeniu, przy czym różny też od formy *с доме*. Aktualizacja rzeczownika *дом* za pomocą przyimka w języku polskim nie pozbawia formy *w domu* dwuznaczności, ponieważ dwuznaczność zawarta jest w semantyce samego rzeczownika, przyimek zaś wpływa jedynie na określoność tej semantyki, nie na jej jednoznaczność. Konkretyzacja wyrazu w kierunku jego określoności nie musi oznaczać konkretyzacji w kierunku jego jednoznaczności.

Różnice między językiem polskim a rosyjskim w zakresie syntagmatów przypadkowych i przysłówkowych, jak również różnice dotyczące funkcji semantycznej form syntagmatycznych, są różnicami bezpośrednio związanymi z planem nominacji językowej. Weźmy dla przykładu syntagmat dopełniacza *дом*:

polski: *z domu, do domu, od domu, sprzed domu, spoza domu, zza domu, dla domu, koło domu, wokół domu, naprzeciw domu, przy domu...*

rosyjski: *из дома, с дома, от дома, из-за дома, для дома, около дома, вокруг дома, мимо дома, возле дома, у дома, против дома...*

Różnice są tu widoczne i wynikają z potencjału semantycznego poszczególnych przyimków: w języku rosyjskim istnieje np. opozycja przyimków *c : uz*, w języku polskim forma *z domu* jest dwuznaczna (wyszedł z domu, spadł z domu). Z kolei w wypadku innych przyimków sytuacja jest odwrotna: rosyjskie odpowiedniki polskich form *spomiędzy drzew*, *spośród książek*, *sprzed domu* przekazują bardziej ogólną informację o stosunku przestrzennym. Może tu powstać zarzut, że właściwie różnica dotyczy przyimka, a nie formy syntagmatu. Powtórzmy więc, że przyimek jako środek nominacji ma charakter wyłącznie pomocniczy, derywujący i nie może sam jako taki stanowić przedmiotu analizy onomazjologicznej. Przedmiotem analizy onomazjologicznej mogą być jedynie derywowane przez przyimek formy syntagmatyczne (syntagmaty), będące w zdaniu bardziej lub mniej spójnymi wyrazami syntaktycznymi i przedstawiające sobą zaktualizowane leksemy pogranicza języka i tekstu. Aktualizacja rzeczownika (imienia) może bowiem następować w procesie generowania tekstu, może też być na tyle dostatecznie utrwalona, że stanowi element słownika⁸. Granice między językiem a tekstem jest tu płynna i nieistotna, istotne natomiast są konsekwencje leksykograficzne istniejącego stanu rzeczy, determinowanego tradycją gramatyczną, indywidualną — podobnie jak pisownia — dla każdego języka z osobna.

ТОМАШ ВУЙЦИК

ПРЕДЛОГ КАК ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО ЯЗЫКОВОЙ НОМИНАЦИИ

Резюме

В статье рассматривается вопрос о роли предлога как средства выражения языковой номинации. Обращается внимание на его деривационную функцию, которая особенно четко проявляется в аналитических наречиях, когда предлог составляет существенный и неотъемлемый их компонент.

PREPOSITION AS A SUPPLEMENTARY MEANS OF LINGUISTIC NOMINALIZATION

by

TOMASZ WÓJCIK

Summary

In the article the author discusses the problem of the role of preposition as a means of expression of linguistic nominalization. He pays attention to its derivative function which particularly distinctly is manifested in the analytical adverbs in which the preposition is their essential and inseparable component.

⁸ Trudno się zgodzić ze stwierdzeniem, że wyraz jest polisemiczny, a zdanie — monosemiczne. Monosemiczne są też wyrazy syntaktyczne (analityczne). Kryterium polisemii/monosemii stosowane jest przez autorów monografii *Языковая номинация*.